

Aksel Vladimir Carlsen

Demokratidebatten i det post-sovjetiske Rusland

Regimeskiftet i Rusland har ikke indfriet håbene om hurtige idealløsninger. Det skyldes manglende stabilitet og en utilstrækkelig afklaring af demokratiets præmisser. Selv blandt russiske forskere med moderate holdninger er uenigheden om demokratiets substans og forudsætninger betydelig. Udviklingen af et bredt - og bredt accepteret - demokratibegreb vil kunne bidrage til et mere stabilt demokrati i Rusland, end man ellers må forvente.

Transitionen i Rusland har i flere henseender en unik karakter. Det unikke er dens kompleksitet, hvor en parallel proces omfatter marked, politisk magt og civilsamfund og den storpolitiske kontekst. Ikke desto mindre indtager transitionen en naturlig plads såvel i den vestlige verdens offentlige debat som i moderne forskning af udviklingslinjen fra diktatur til demokrati (Nørgård, 1991). I Rusland skaber adskillige forhold, trods afholdelsen af valg og symptomer på ytringsfrihed, såvel i akademiske som i politiske kredse tvivl om demokratiseringens tilstand.

Skildringen af den russiske demokratidebat anskueliggør både transitionens præmisser og dens potentiale. Med udgangspunkt i en faseopdeling af transitionens faktiske forløb fokuseres der på den russiske debat vedrørende demokratiets aktuelle situation, og selve demokratibegrebet samt på demokratiseringens forudsætninger. Afslutningsvis præsenteres nogle overvejelser angående Ruslands udviklingsperspektiver. Eneste begrænsning er, at fremstillingen ikke omfatter holdningerne på de politiske yderste venstre- og højrefløje.

Regimeskiftets faser

Udgangspunktet for demokratiseringen i Rusland var i modsætning til andre østeuropæiske lande hverken en massemobilisering eller en illegal oppositions magtovertagelse. Det, der senere blev kaldt *perestrojka*, og som blev en liberalisering af sovjetisk statsocialisme, bestod i starten af SUKP's ledelses pragmatiske tiltag til fordel for økonomisk vækst, som først senere kom til at omfatte hele livsverdenen (Carlsen, 1995). Liberaliseringen udsprang af de frø, som var sået i Khrustjovs tid. Ud fra mine værdipræmisser finder jeg det væsentligt at understrege betydningen af de kim til et civilsamfund, der trods alt blev skabt i den post-stalinistiske Sovjetunion for knap 30 år siden. Derfor betragter jeg Sovjetunionen i Gorbatjovs tid som et autoritært regime under demokratisk forandring, i modsætning til Stalins totalitære styre.

Perestrojkaens første markante økonomiske og politiske reformer blev foretaget i 1987-88. Siden fulgte tilføjelser til Sovjets og Ruslands forfatninger, revision af valgloven, som legitimerede frie valg til parlamenterne i Sovjet, i Rusland og i andre republikker, samt en ny form for direkte demokrati - folke-

Aksel Vladimir Carlsen

Demokratidebatten i det post-sovjetiske Rusland

Regimeskiftet i Rusland har ikke indfriet håbene om hurtige idealløsninger. Det skyldes manglende stabilitet og en utilstrækkelig afklaring af demokratiets præmisser. Selv blandt russiske forskere med moderate holdninger er uenigheden om demokratiets substans og forudsætninger betydelig. Udviklingen af et bredt - og bredt accepteret - demokratibegreb vil kunne bidrage til et mere stabilt demokrati i Rusland, end man ellers må forvente.

Transitionen i Rusland har i flere henseender en unik karakter. Det unikke er dens kompleksitet, hvor en parallel proces omfatter marked, politisk magt og civilsamfund og den storpolitiske kontekst. Ikke desto mindre indtager transitionen en naturlig plads såvel i den vestlige verdens offentlige debat som i moderne forskning af udviklingslinjen fra diktatur til demokrati (Nørgård, 1991). I Rusland skaber adskillige forhold, trods afholdelsen af valg og symptomer på ytringsfrihed, såvel i akademiske som i politiske kredse tvivl om demokratiseringens tilstand.

Skildringen af den russiske demokratidebat anskueliggør både transitionens præmisser og dens potentiale. Med udgangspunkt i en faseopdeling af transitionens faktiske forløb fokuseres der på den russiske debat vedrørende demokratiets aktuelle situation, og selve demokratibegrebet samt på demokratiseringens forudsætninger. Afslutningsvis præsenteres nogle overvejelser angående Ruslands udviklingsperspektiver. Eneste begrænsning er, at fremstillingen ikke omfatter holdningerne på de politiske yderste venstre- og højrefløje.

Regimeskiftets faser

Udgangspunktet for demokratiseringen i Rusland var i modsætning til andre østeuropæiske lande hverken en massemobilisering eller en illegal oppositions magtovertagelse. Det, der senere blev kaldt *perestrojka*, og som blev en liberalisering af sovjetisk statsocialisme, bestod i starten af SUKP's ledelses pragmatiske tiltag til fordel for økonomisk vækst, som først senere kom til at omfatte hele livsverdenen (Carlsen, 1995). Liberaliseringen udsprang af de frø, som var sået i Khrustjovs tid. Ud fra mine værdipræmisser finder jeg det væsentligt at understrege betydningen af de kim til et civilsamfund, der trods alt blev skabt i den post-stalinistiske Sovjetunion for knap 30 år siden. Derfor betragter jeg Sovjetunionen i Gorbatjovs tid som et autoritært regime under demokratisk forandring, i modsætning til Stalins totalitære styre.

Perestrojkaens første markante økonomiske og politiske reformer blev foretaget i 1987-88. Siden fulgte tilføjelser til Sovjets og Ruslands forfatninger, revision af valgloven, som legitimerede frie valg til parlamenterne i Sovjet, i Rusland og i andre republikker, samt en ny form for direkte demokrati - folke-

afstemning. Ved den første folkeafstemning i Sovjets historie, 17. marts 1991, stemte et betydeligt flertal for unionens bevarelse. Parallelt med de institutionelle ændringer opstod debatklubber med henblik på at støtte perestrojka-processen. I valgkampen fik de præg af en uensartet opposition imod stats-socialismen og personen Gorbatsjov. Valgkampen i 1990 var i Rusland præget af et masseengagement og førte til valget af et pluralistisk sammensat parlament. Men i stedet for en gradvis stabilisering af de demokratiske institutioner og normer blev der fra flere sider oppisket en konfrontation. Jeltsin blev valgt som parlamentsformand og erklærede, at Ruslands love skulle have højere prioritet end Sovjetunionens, og at Rusland burde oprette sin egen hær.¹ Dette var nogle af de første skridt, som førte til Sovjets opløsning.

Selve Ruslands regimeskifte omfatter en række institutionelle omdannelser i perioden 1991-93, inklusive Jeltsins magtovertagelse samt hans beslutninger om elimination, først af Sovjetunionen (1991), siden af Ruslands forfatning og parlament (1993). Første fase omfatter *efteråret 1991*. Siden begivenhederne omkring parlamentsbygningen i Moskva i august 1991, der både blev betegnet som Ruslands fjerde revolution, som et „civilisationsskift“ (Akhiezer, 1993: 69) og som „en ideologisk revolution“ (Burtin, 1992: 76), blev udviklingen båret frem af elitære beslutninger, ofte i modstrid med den hidtidige oppositions løfter. Man kan kun i betinget grad tale om de nye magthaveres valg mellem strategimodeller. Hverken den gang eller senere udarbejdede de noget overordnet udviklingskoncept for det postsovjetiske Rusland. Valget havde mindst tre hovedaspekter: et brud med Sovjets føderative struktur og sabotage af en aftale om en ny konføderation; en parlamentarisk styreform blev forsøgt erstattet med præsidentstyre; og i stedet for en erklæret social orienteret markedsøkonomi blev der satset på en urealistisk nyliberalistisk model. Dette strategivalg blev befæstet 8. december 1991, da statslederne fra Rusland, Ukraine og Hviderusland ved et hemmeligt møde besluttede at opløse Sovjet og oprette SNG.²

Anden fase *fra december 1991 til september 1993* er præget af en dobbeltmagt og af, at Jeltsins to første forsøg på at effektuere sit strategivalg og overtage den fulde magt ved at opløse parlamentet (december 1992 og marts 1993) mislykkedes. Hans tredje forsøg 21. september 1993 bestod i at offentliggøre et præsidentdekret, hvorved Ruslands forfatning, forfatningsdomstol og parlament blev elimineret. Samtidig blev der indført direkte præsidentstyre, udskrevet valg og folkeafstemning til 12. december 1993. Efter en uges fysisk blokade af parlamentsbygningen, der i to år var symbolet for det nye Rusland, beordrede præsidenten 4. oktober hærens kampvogne til at bombe den.

Fra oktober til 12. december 1993 eksisterede der i Rusland et énmandsvælde med indskrænkning af ytringsfrihed og politiske friheder, hvilket i praksis svækkede valgets og folkeafstemningens demokratiske valør. 10. november blev teksten til en ny forfatning offentliggjort efter lang tids forberedelse. Den var dog forinden blevet omredigeret af præsidentens topembedsmænd, hvilket først og fremmest gik ud over betoningen af menneskerettigheder og magt-

delingsprincippet (Alexejev, 1995). Jeltsins trussel over for lederne af de 13 opstillede partilister om at forbyde deres TV-valgudsendelser, hvis de offentlig tog stilling til dette dokument, gjorde, at det aldrig kom til egentlig debat.³ Siden 12. december 1993, da en tredjedel af befolkningen stemte for Jeltsins forfatning,⁴ er Rusland erklæret som „demokratisk føderativ retsstat med republikansk styreform“.

Dette forløb korresponderer ikke entydigt med klassiske demokratikriterier (jf. Rustow, Dahl, O'Donnell og andre). Uden at bruge deltagelse som enkeltstående kriterium skal det blot nævnes, at der siden den påbegyndte liberalisering har været tale om en vigende valgdeltagelse:

Valgdeltagelse i Sovjet og Rusland, 1989-1993, pct.

USSR's Øverste Sovjet, 26. marts 1989	86
Ruslands Øverste Sovjet, 4. og 18. marts 1990	77
Folkeafstemning om USSR's fremtid, 17. marts 1991	80
Direkte valg af Ruslands præsident, 12. juni 1991	71
Folkeafstemning om tillid til præsident, parlament og den førte politik, 25. april 1993	65
Folkeafstemning om ny forfatning og valg til Ruslands parlament, 12. december 1993	53

Ved lokalvalgene i 1994 var valgdeltagelsen i en række byer og regioner under de 25 pct., som kræves for at få dem kendt gyldige. Den omfattende apati er ifølge sociologiske undersøgelser ikke udtryk for et „regimeaccept“, men mere en erkendelse af, at parlamentet ikke har nogen reel magt (*Rossija*, 1994: 80). Og konkurrence - det andet kriterium - foregår i realiteten ikke mellem medlemsbaserede partier, men mellem valgbløkke, som er stiftet omkring karismatiske ledere og uden noget stort organisatorisk bagland. Endelig har korporative strukturer og klaner omkring præsidenten større magt end de valgte organer. At forfatningsdomstolen genopstod i 1995, er kun et lille skridt på vejen til at genskabe den klassiske magtdeling, Gorbatsjov var ved at indføre.

På den baggrund er det uheldigt, når russiske og vestlige liberalister anvender snævre demokratifortolkninger, der med henvisning til Duverger og Sartori betragter antallet af partier som målestok for demokratiets situation. Det gælder så meget mere, når der, som i Ruslands tilfælde, er tale om et særegent og ustabil overgangssamfund.

Demokratiets aktuelle situation

Demokratidebatten i Rusland er blevet ført med forskellig intensitet og har været præget af uklarhed om substans og perspektiver. Det skyldes dels den konkrete situations uoverskuelighed, dels at der inden for den forholdsvis nye selvstændige sfære, som statskundskab er i Rusland, ikke findes noget fælles grundsyn på demokratibegrebet. Det særlige er den inspiration, der er tilført

debatten igennem en omfattende publikationsbølge med oversættelser af mange klassikere og vestlige autoriteter inden for sociologi og statskundskab.

Forud for regimeskiftet formåede oppositionens ideologer at præge den politiske diskurs ved at skabe forventninger om selve demokratiidealets instrumentelle mulighed som universalløsning på alle samfundets problemer. Man var dog mere optaget af at indskærpe håbet om hurtige idealløsninger end at arbejde for gradvis fornyelse. På baggrund af den udbredte eufori vakte det derfor opsigt, da to politologer, Migranjan og Kljamkin, i 1989 argumenterede for et „oplyst autoritært regime“ som overgangsform til demokrati (Nushna shelezaja ruka?, 1989). Hvad enten det var udtryk for rationelle overvejelser om behovet for stabile rammer omkring en gradvis udvikling eller for, hvad der blev betragtet som kynisk nedvurdering af befolkningens demokratiske potentiale, vakte det harme blandt de to forskeres demokratiske allierede.

De seneste års moderate situationsvurderinger kan opdeles i tre delvist overlappende idealtyper, der henholdsvis peger på 1) en pågående udvikling fra diktatur til demokrati, 2) at en påbegyndt demokratisering er blokeret og 3) at demokratiseringen slet ikke er påbegyndt.

Med hensyn til første punkt om en pågående udvikling til demokrati betragter Migranjan og Kljamkin nu det „eksisterende normale elitedemokrati“ som et fremskridt i forhold til sovjetmagten. Migranjan mener desuden, at det politiske liv er præget af konkurrence, og at der eksisterer „et repræsentativt demokrati i en svag stat med et svagt civilsamfund, som holdes sammen af en karismatisk statsleder“. Dette overgangsregime ser han som vigtig forudsætning for en fortsat fremadrettet udvikling (Demokratiju ukrali?, 1994: 9). Andre forskere fokuserer på normer og institutionelle nydannelser, som forfatning, partier og privatisering (Tjernikov, 1993; Gadsjiev, 1994; Masarskij, 1995).

Med hensyn til det andet punkt om blokeringen af demokratiseringen er det blevet fremført, at det nye regime har givet nomenklaturaen magten og tilsidesat de græsrodsbevægelser, der spillede en vis rolle i 1989-91. Derfor betegnes Jeltsins Rusland som „nomenklaturaens demokrati“ (Burtin og Vodolazov, 1994). Ifølge Vodolazov adskiller det sig „såvel fra klassiske autoritære og totalitære regimer som fra det ideal, den demokratiske bevægelse kæmpede for i perestrojkatiden“. Han påpeger følgende lighedstræk mellem Jeltsins regime og Stalins: en snæver herskerelite, samme advancementsmekanisme, fraværet af åben demokratisk konkurrence mellem „talenter“, befolkningens holdninger overses, og endelig, at de partier, der i hast blev dannet forud for valget, lige som de nye regionsguvernører, som Jeltsin havde lovet skulle vælges, er udpeget efter magtelitens dispositioner (Demokratiju ukrali?, 1994: 8).

Vodolazov opponerer mod Migranjan og understreger, at „der er forskel mellem fri konkurrence og den pågående mafia-monopolistiske konkurrence, som ikke kan betragtes som nogen normal konkurrence“. Vodolazov fastholder, at det demokrati, som den nye elite har skabt, ikke er vendt imod totali-

tarisme, men mod et „civilt basisdemokrati“ i form af strejkebevægelser og andre former for massemobilisering. Kljamkin finder dog, at Vodolazov overvurderer basisdemokratiets aktuelle styrke. Han mener, at der i Rusland ikke findes noget struktureret civilsamfund, hvilket er grunden til, at udviklingen ikke har været præget af pres nedefra (Demokratiju ukrali?, 1994: 10-11).

Andre forskere har påpeget, at en række blokeringer inden for de seneste par år skaber tvivl om demokratiets tilstand. Batalov nævner syv eksempler:

- Staten undertrykker det gryende civilsamfund.
- Udøvende magtorganer udbygger såvel centralt som lokalt deres indflydelse til ugunst for de to øvrige magtgrene.
- Embedsmændenes rolle i statsstyringen vokser.
- Hæren og andre magtstrukturer optræder som selvstændige aktører på den politiske arena.
- Statens ledelseeffektivitet er svag såvel på regionalt som på centralt og føderalt niveau.
- Befolkningens retsbevidsthed og lovlydighed er særdeles svag.
- Fremmedgørelsen mellem det nye styre og borgerne vokser, kun pressen yder en vis kontrol med statsmagten (Batalov, 1994: 7-8).

Arbejdsmarkedsforskeren Rudyk har påpeget, at elimineringen af arbejdspladsrådene (STK) og ændringerne i arbejdslovgivningen begrænser de former for økonomisk demokrati, som opstod i perestrojkatiden, hvilket igen hæmmer den politiske demokratisering (Rudyk, 1994: 43).

Med hensyn til tredje punkt - at demokratiseringen slet ikke er begyndt - peger Dahin på, at opløsningen af det gamle regimes sociale grundlag fortsætter, men at moderniseringens destruktive fase ikke er erstattet af en konstruktiv fase (Dahin, 1994: 103). Det russiske samfundsliv er efter hans mening „stadig præget af dualisme med adskillelse af stat og samfund. Diverse kup og ny forfatning har hverken ændret det gamle, totalitære samfund, fordelingen af rigdom eller de klasse-mæssige styrkeforhold“. Det, han betegner som en samfundskrise, anskuer en ledende skikkelse fra det russiske socialdemokratiske liberalistiske fløj, Kulikov, ud fra dikotomien *ochlos-demos*. Ved *ochlos* forstår han en befolkning med en aggressiv og fragmenteret bevidsthed, der underkaster sig en leders absolutte magt. Han finder, at Ruslands svage sociale strukturering, de stærke magtorganer, befolkningens mytologiserede bevidsthed samt et „kriminelt ochlokrati ved magten“ betyder, at der ingen væsensforskelle er i forhold til den stalinistiske form for proletarietets diktatur (Kulikov, 1994: 95-96).

Tilhængere af de tre nævnte idealtyper fremhæver både dybtliggende kulturtraditioner og taktiske årsager til situationen. Medens Vodolazov mener, at sejren i 1991 blev „frarøvet“ demokraterne - ikke af den gamle partinomenklatur, men af moderne og forudseende *parti-apparatjiki*, som blev båret frem til magten på demokraternes skuldre, påpeger Holodkovskij, at den hidtidige opposition må takke sig selv. Da den fik magten, formåede den

ikke at „demokratisere selve reformerne“ ved at gennemføre afmonopolisering, skattelettelser for mindre næringsdrivende, værne om befolkningens opsparede midler, retsreform, en målrettet indsats mod mafia osv. Et væsenstræk for de nye magthavere, som han fremhæver, er, at de „ikke har udviklet kompromisets kultur med sociale hensyn..., de satser på elitetænkning og dyrkelse af myter“ (Holodkovskij, 1994). Bibler, som var blandt den hidtidige oppositions ideologer, fremhæver, at de ikke har „demokratiseret den kommunikative handling“. Han understreger, at demokrati er mere end en politisk styreform - „det er også en livsform baseret på lighedsidealet“. Han ser spændingen mellem ligheds- og frihedsidealet som et evigt problem, der kun kan afgøres af et modent civilsamfund, hvortil kræves en lang og gradvis udvikling (Bibler, 1992: 98-99). Men civilsamfundets substans, som man først begyndte at diskutere offentligt i Sovjet for seks - syv år siden, er endnu ikke blevet en del af befolkningens ressourcer.

Demokratibegrebet

Siden de demokratiske liberalister omkring 1990 blev førende i den politiske diskurs, er den officielle historisk materialistiske demokratifortolkning blevet erstattet med andre determinerende begreber som konkurrence (Masarskij, 1995: 8) eller privat ejendomsret, som grundlaget for den frihed, der betragtes som demokratiets bærende princip (Tjernikov, 1993). Udgivelsen i Rusland af de to første grundbøger i politologi (Pugatjov, 1993; Gadsjiev, 1994) med en introduktion af demokratiteorier er bidrag til en afbalanceret debat og til almen oplysning.

Pugatjov omtaler fire betydninger af demokrati-terminen: som *statstype og politisk system*; som bred *beskrivelse af organisationer*, som bygger på ligeberettigelse, regelmæssige valg og flertalsbeslutninger; som *samfundsideal* og endelig som en *type socialbevægelse* (Pugatjov, 1993: 116). Gadsjiev betragter ligesom Bibler demokrati både som styreform, som „en bestemt værdiskala“ og som en livsform (Gadsjiev, 1994: 180).

Pugatjov påpeger, at et fællestræk for demokratiske stater er erkendelsen af folket som kilden til magt, borgernes ligeberettigelse, mindretallets accept af flertallets dominans samt valg af statens vigtigste organer. Alt efter hvilke kræfter, der dominerer i magtudøvelsen, er der tre dominerende demokrati-typer: en kollektivistisk, en liberalistisk og en pluralistisk (Pugatjov, 1993: 120).

Ifølge Pugatjov har forskellige kollektivistiske typer „vist sig i praksis at være uforenelige med demokrati i moderne opfattelse“. Forsøg på at praktisere dem har „uundgåeligt ført til krænkelser af personlig frihed og masseterror“. Han betragter „den såkaldte fælles vilje, klasse- og nationale interesser som spekulative myter, der har til formål at forsvare en enkelt persons eller gruppes magt“. Den liberalistiske type præsenteres med henvisning til Montesquieu og Reagan og kritiseres for „en snæver frihedsfortolkning“, for „undervurdering af behovet for statsregulering“, samt for „ekstrem fokusering på personen, hvorved gruppen overses som det politiske livs hovedaktør“.

Sidste bemærkning fremhæver Pugatjov som særlig relevant i pluralismetypen og med fokusering på den politiske deltagelses betydning som definerende element placerer han sig blandt de radikale demokrater (Svensson, 1977: 289-304). Hans nærmest weberske tese om, at „befolkningen ikke kan betragtes som politikens vigtigste subjekt, fordi det er en kompliceret organisme, bestående af flere forskellige grupper“ (Pugatjov, 1993: 125), er interessant på baggrund af den populisme, som har præget Jeltsins politiske adfærd. Over for et russisk publikum er det desuden væsentligt, at Pugatjov fremhæver demokratiets socio-økonomiske aspekter, hvilket ligger i forlængelse af hans antagelse om, at „demokratiet er et gode, når det svarer til befolkningens politiske kultur og mentalitet. Forudsætning for demokratiets sociale effektivitet er, at det baseres på konsensus omkring basale eksistensspørgsmål...“ (Pugatjov, 1993: 138).

Gadsjiev (1994) giver en grundig sammenligning af nyklassicismen og neopluralismen. Uden at blive polemisk rammer han noget centralt i den russiske privatiseringsdiskurs, med blandt andet henvisninger til Robert A. Dahl og Charles Lindblom om markedets instrumentelle rolle. Han kritiserer en opfattelse, der også er udbredt blandt russiske liberalister, nemlig at det moderne marked *a priori* bygger på en fair konkurrence mellem ligeberettigede salgs- og købsagenter og påpeger, at der tværtimod er tale om forskellige korporative strukturer, der dominerer, og ofte krænker demokratiske idealnormer. Han konstaterer afslutningsvis, at der ikke findes belæg for, at markedsøkonomi automatisk medfører politisk demokrati (Gadsjiev, 1994: 189 og 190).

Bemærkelsesværdig er Gadsjiefs referencer til den russiske jurist Pavel Novgorodtsev (1866-1924), der efter emigrationen i 1917 først for nylig er kommet frem fra glemselen, og hvis klassiske værk *Om samfundsidealet* nu anvendes flittigt i den russiske debat. En af Novgorodtsevs centrale teser er, at demokrati hverken er noget mål eller nogen vej. Det er snarere et vejkryds eller „et frihedssystem som eksponent for politisk relativisme“. Demokratiet er åbent for alt, „blot det ikke bryder den oprindelige frihed“. Novgorodtsev betragtede demokratiet som udtryk for en „fælles vilje og virkeliggørelse af lighed- og frihedsidealerne. Men fælles vilje har vist sig problematisk, og lighed og frihed modsætningsfyldt. Derfor vil effektueringen af den demokratiske idé altid blive relativ og upræcis“ (Novgorodtsev, (1924), 1991).

Adskillige russiske filosoffer og politologer ser *Den fælles vilje* som et centralt element i traditionel russisk demokratiopfattelse. Det skal for klarheds skyld påpeges, at det russiske ord *volja* har to betydninger: dels „vilje“, dels „frihed“. Historikeren Sakharov betragter således begrebet „fælles volja“, der indebærer, at „alt er tilladt“, som et resultat af århundreders slavetilværelse og undertrykkelse, der ikke ophørte hverken ved ophævelsen af livsegenskabet i 1861 eller ved revolutionen i 1917 (Sakharov, 1991: 50-51). Det var netop den holdning, om at - sagt med Dostojevskijs ord: „Hvor ingen Vorherre er til - da er alt tilladt“ - der prægede de utopier, som oppositionens ledere indgydede for at svække den sovjetiske befolknings tillid til Gorbatjov. Denne facet af en

russisk demokratiopfattelse udtrykker med andre ord forestillinger, der bygger på en historisk erfaring.

Det samme gælder forestillingen om, at retfærdighed nødvendigvis må fortolkes bredt og omfatte sociale og økonomiske rettigheder, hvilket peger i retning af Heds demokratiske autonomi (Sørensen, 1993: 10). En af forklaringerne på, at det sovjetiske system opnåede en høj grad af legitimitet var netop, at den officielle politiske kultur via kobling til retfærdighedsidealet og fællesskabsfølelsen blev identisk med centrale elementer af den politiske kultur, der prægede store dele af befolkningen. Filosofen Panarin mener, at siden kristendommens opståen kan civilisationer kun konstitueres ud fra den retfærdighedsidé, som tidligere var knyttet til „lighedens demokrati“. I dag er denne idé i Rusland knyttet til „frihedens demokrati“ med henblik på at overvinde det gamle nomenklaturinitiativmonopol og for at minimere bureaukratiets og mafiaens magt (Panarin, 1993: 13). Befolkningens vigende opbakning til Jeltsin forklarer han med, at præsidenten har virket underdanig over for „det rige Vesten“ og vendt ryggen til de sociale tabere. Dermed svækkes den glorie, han fik som forkæmper for retfærdighed og som de svages værner. Ruslands nye magthavere har ifølge Panarin „fortolket den post-totalitære afideologisering særdeles pragmatisk og uden moralske skrump-ler“ (Panarin, 1993: 13).

Et af de mest anerkendte russiske akademiske tidsskrifter for statskundskab, *Polis*, har publiceret en række artikler om demokratisering og transition af amerikaneren Ian Shapiro. Hans overvejelser har været blandt inspirationskilderne for filosofen Kapustin fra *Gorbatjov Foundation* omkring retfærdighedsidealets betydning for demokratiproblematikken. Dette ideal, som har en central placering i russisk politisk kultur, er ifølge Kapustin såvel af marxister som af nyliberalister nærmest betragtet som et rudiment og afskrevet sammen med ikke-vold, miljøbevidsthed, tankens frihed og andet. Han advarer den russiske opinion mod at betragte retfærdighed snævert og forbrugerisk, da det medfører atomisering af befolkningen og hæmmer demokratiets instrumentelle indflydelse på miljø, kultur osv. (Kapustin, 1992: 94-95).

Mange moderate forskere fokuserer såvel på deltagelses- som konkurrenceaspektet i demokratitermen og anvender også begrebet uden for den politiske sfære. Det gælder især interessen for alternativer til den nyliberalistiske privatiseringsstrategi. Socialistisk orienterede russere (Kagarlitskij, Buzgalin og Kologanov) samt canadieren David Mandel og amerikaneren Vanek har med inspiration dels fra det spanske kooperationssystem Mondragon og det amerikanske ESOP-system, dels fra erfaringerne med arbejdspladsråd (STK) i perestrojka-perioden udviklet forskellige tilgange til økonomisk demokrati i Rusland. Trods en kritisk holdning til perestrojka-processens forløb fremhæves det som positivt, at den sovjetiske ledelse opprioriterede betydningen af arbejdslivets demokratisering. STK-rådene var en mulighed for overvindelse af befolkningens fremmedgørelse over for arbejde og samfundsmagt. Samtidig byggede initiativet på en syntese af socialistiske ideer og traditionelle russiske livsværdier (Vojejkov, 1994: 60-62).

En bred demokratiforståelse anvendes ikke kun blandt socialister, men også i programskrifter fra russiske national-liberalister, som Demokratisk Union (jr. *Rossija*, 1991: 270). Inddragelse af de socio-økonomiske sfærer i den russiske demokratiforståelse må derfor være relevant såvel ud fra et kulturhistorisk syn som ud fra en funktionel betragtning af den russiske transitions særpræg.

Demokratiets forudsætning

Heller ikke i den russiske debat lykkedes det at adskille demokratiet som idealforestilling fra demokrati som et faktisk forhold. Den akademiske debat har dog forsøgt at klargøre hvilke omstændigheder, der betinger et demokrati i Rusland. Det er sjældent, at moderate forskere ser på demokratiets klasse-mæssige substans. Ofte fokuseres enten på normer eller strukturer (politisk kulturtradition, medborgerskab, retsbevidsthed, civilsamfund mm.). Gadsjiev mener, at en afgørende forudsætning er, at befolkningen er moden til at udvikle relevante former og mekanismer for selvforvaltning. Det kræver, at man erkender sine rettigheder og grænserne for sit ansvar og pligt til selvbegrænsning. Med henvisning til Novgorodtsev skriver han, at demokratiet åbner for samfundskræfternes frie spil, men „hvis friheden benægter alle samfundsaktørernes overordnede fælles relationer og solidaritet, fører det til selvudslettelse og ødelæggelse af statens grundlag“ (Gadsjiev, 1994: 202). Han understreger, at denne vurdering har udgangspunkt i vestlig politisk kultur med basis i et udviklet civilsamfund og i opfattelsen af individet som værende vigtigere end gruppen. I Rusland - ligesom i de fleste orientalske lande - har gruppens rettigheder og interesser derimod højere prioritet. Man kan ikke - påpeger han - umiddelbart institutionalisere eurocentriske modeller i samfund med en anden mental tradition (Gadsjiev, 1994: 202). Dette problem, som ofte overses af andre moderate politologer, vender vi tilbage til i sidste afsnit.

Fremhævelsen af civilsamfundets rolle som forudsætning for demokratiets konstituering har Gadsjiev til fælles med mange russiske politologer, som i forskellig grad er inspireret af de vestlige autoriteter, hvis første publikationer på russisk indgår i debatten. Således har Dahrendorf (1990: 74) fremhævet, at „civilsamfund er ikke noget, man opbygger, det udvikles selvstændigt“. Han peger på en række vigtige elementer i civilsamfundet og understreger betydningen af medborgerskab, som indebærer „lige startmuligheder for alle, ophævelse af privilegier, samt udvikling og overholdelse af normer, som er fælles for alle“. Hans tese om et levende civilsamfund som forudsætning for demokratiets udvikling er i overensstemmelse med tanker, som også flere russiske forskere har formuleret. Således har Krasin fra *Gorbatjov Foundation* argumenteret for, at demokrati „hverken er principper eller normer, men institutioner, relationer og hele den kultur, der udgør fundamentet for civilsamfundet“. Netop civilsamfundets sociale netværk og adfærdssnormer betragter Krasin som demokratiets basis (1992: 97-98).

Batalov, som også fremhæver civilsamfundets rolle, skrev, at en forudsætning for moderne demokratiske staters eksistens er tilstedeværelsen af et kom-

pleks system af „institutionelle balancer“ mellem politiske og upolitiske institutioner, der funktionelt supplerer hinanden, for eksempel adskillelse af udøvende, lovgivende og dømmende magt, *checks and balances* osv. Men, understreger Batalov, „et sådant kompleks system vil kun virke, hvis det lykkes at fremme en demokratisk retsbevidsthed og adækvat politisk kultur“ (Batalov, 1994: 7).

Det nye Ruslands magtapparat har bidraget til degenerering af et gryende civilsamfund, samtidig med, at retspleje og retsbevidsthed befinder sig i en ynkelig tilstand. Dahin påpeger, at den totalitære mentalitetsarv med en iboende forvrænget politisk selvidentifikation og fremhævelse af enkelte personligheders, samt sociale og etniske gruppers overlegenhed over andre, er lyslevende. Det nye regime udnytter denne tradition for fjendebilleder på samme måde som oppositionen gjorde det i 1989-91 og formåede at gejle befolkningen op imod sovjetstyret. Men det farlige var, understreger han, at i kådhed over, hvor let det var at eliminere sovjetmagten, mistede befolkningen og oppositionslederne respekten for den lov og ret, som burde være ét af bevægelsens mål. Selv det svage omrids af en retsstat, som blev skabt i perestrojka-perioden, er nu udslettet. „Revolutionær hensigtsmæssighed har atter taget over i forhold til retsprincippet“ (Dahin, 1994: 110).

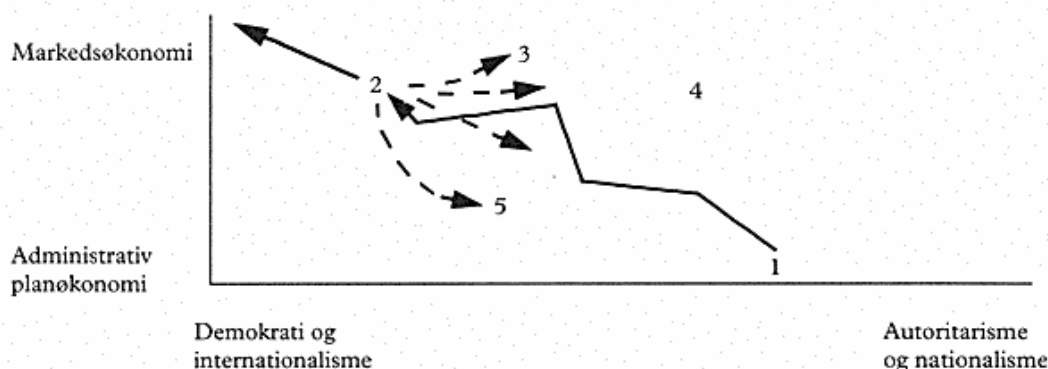
Et af perestrojkaens centrale mål, etablering af en retsstat, ofrer Gadsjiev et særligt afsnit på. Med afsæt i Kant påpeger han, at retsstatens grundprincipper bør udgøre civilsamfundets fundament. En af Jeltsins tidligere juridiske rådgivere, Alexejev, påpeger, at „for at loven kan komme til at herske i samfundet, er det ikke nok med demokratisering af statsmagten. Loven bør være civilsamfundets lov. Det kan ske ved at institutionalisere tre forhold som modvægt til den altomfattende statsmagt“: civil ejendomsret, menneskerettighederne samt et uafhængigt og stærkt retsvæsen. Som konsekvens af det tredje forhold bør det for eksempel gøres umuligt for staten at kunne anvende hæren til indenrigspolitiske opgaver uden dommerkendelse. Men ingen af disse tre forhold er gældende i det nye Rusland, der på alle niveauer præges af vilkårlighed. Retsvæsenet „fungerer stadig i periferien af stat og samfund, samtidig med, at menneskerettighederne på ingen måde er grundfæstet i samfundet“ (Alexejev, 1995). Det klareste misforhold mellem normer og virkelighed ser han - som så mange andre - i Jeltsins krig mod Tjetjenien. Men allerede inden krigens udbrud havde det nye regime bidraget til opbremsning af Ruslands demokratisering.

Udviklingsperspektiver

De afsluttende bemærkninger om Ruslands perspektiver kan passende tage udgangspunkt i Vitjuks tese om, at civilsamfundet i dagens Rusland „er tilstrækkelig stærkt til, at totalitarismen er ophørt, men for svagt til, at man kan betragte demokratiet som konsolideret“ (Vitjuk, 1994: 92). Da situationen er tilstrækkelig åben, kan der tales om flere mulige udviklingstrends. Uden at være ganske enig med den liberalistisk orienterede historiker Gordon (1994) anser jeg den figur, han opstiller over Ruslands samfundsudvikling, som et

godt udgangspunkt for at anskueliggøre demokratidebattens betydning for Ruslands videre perspektiv. Han benytter to begrebspar: demokrati og internationalisme over for autoritarisme og nationalisme, samt markedsøkonomi over for administrativ planøkonomi. Disse to sæt af begreber er sat over for hinanden i figuren:

Demokrati og markedsøkonomi hos Gordon

Kilde: Gordon, 1994: 306

Gordons tese er, at udviklingen i Sovjetunion/Rusland siden 1985 i zig-zag er gået fra pkt. 1 til pkt. 2. Den tænkte lineære fortsættelse betegner han som udtryk for en „demokratisk utopi“. Ud fra Ruslands aktuelle situation (pkt. 2) ser han desuden fire andre udviklingsmuligheder:

- i retning af pkt. 3, hvilket han mener svarer til Jeltsin-administrationens aktuelle politik;
- i retning af pkt. 4, hvilket skulle svare til en konservativ-nationalistisk politik;
- tilbage i retning af pkt. 1 enten via det, han (pkt. 5) betegner som et venstre-socialistisk utopi eller direkte i form af „en kommunistisk revanche“.

Denne figur har en fordel i sin klarhed, men den indeholder flere diskutabile og forenklede typologier og sammenkoblinger, samtidigt med, at den udelader væsentlige forhold og værdier som økonomisk demokrati, miljøhensyn og nærdemokrati. De inddrages til gengæld i andre russiske analyser. Gordons holdning svarer til den ene af de to dominerende idealtyper, der taler til fordel for det, han kalder en „demokratisk utopi“ med overførelse af en „vestlig“ (amerikansk, japansk, spansk) liberalistisk model til Rusland. Den anden står for en klassisk russisk/panslavisk model.

Inden for det seneste par år har der som led i debatten om moderniseringsparadigmet (*Rossijskaja*, 1993; Sogrin, 1994) været stigende opmærksomhed

omkring udvikling af blandingsmodeller, hvilket blandt andet ses i det forskningskoncept „En demokratimodel for Rusland: en økonomisk og socio-politisk reformstrategi“, som en gruppe russiske politologer fra Ruslands Managements Akademi har udarbejdet (Modelj demokratii dlja Rossii, 1993). Selve muligheden for et rationelt modelvalg har blandt andet været diskuteret af orientologen Kiva og chefredaktøren for det russiske tidsskrift *Social science*, Sogrin med afsæt i spørgsmålet om, hvorvidt den kinesiske udviklingsmodel er relevant for det postsovjetiske Rusland (Kiva, 1994; Sogrin, 1994).

Socialistisk orienterede forskere som Buzgalin og Belotserkovskij peger på mulighederne af at kombinere STK-modellens selvforvaltning og gruppeejerskab med „demokratisk makroøkonomisk statsregulering“. Andre forslag om blandede demokratimodeller svarer til Shapiros moderate pragmatiske tilgang til demokrati. Han finder, at det demokratiske ideal skal indgå i det virkelige livs kontekst og bygge på konkret historisk erfaring, så „deltagerne selv baner vej for demokratisering“ (Shapiro, 1992: 76).

Med afsæt i en historisk baseret tilgang peger flere russiske forskere på behovet for en kultursyntese i form af et integrativt, eurasisk koncept som en forudsætning for stabilt demokrati i Rusland. Det må tage udgangspunkt dels i Ruslands placering mellem europæisk og asiatisk kulturrum, dels i særtræk fra et russisk multikonfessionelt og multietnisk samfund med et kulturgrundlag, der både har berøringsflader med og adskiller sig fra vestlige standarder. Behovet for en syntese er et naturligt og logisk udtryk for Ruslands heterogene kulturidentitet (Pastuhov, 1992; Kosolapov, 1994). Spændingen mellem frihed og lighed afgør, hvilke mellemtoner en sådan syntese vil kunne indeholde og i hvilket forhold. Det vil igen påvirke Ruslands transition. En fortsat debat med inddragelse af de nævnte aspekter af russisk demokratiforståelse med henblik på en slags sammensmeltning af forskellige kulturtyper kan blive et konstruktivt bidrag både til et koncept for Ruslands udvikling og „for civilisationens fælles fremtid“ (Krasin, 1992: 102; Gadsjiev, 1994: 202-203).

Noter

1. *Sovjetskaja Rossija*, 31. maj 1990; *Izvestija*, 16. januar 1991.
2. *Sovjetskaja Belorussija*, 11. december 1991. Jeltsin, Boris (1994). *Præsidentens Rusland. En selvbiografi. 1990-1993*: Børsen bøger, pp. 127-131.
3. *Jf. Politiken*, 30. november 1993; *Obsjaja gazeta*, 3.-9. december 1993.
4. Endnu i august 1995 er de endelige resultater ikke offentliggjort, hvilket har styrket tvivlen om resultatets legitimitet.

Litteratur

- Akhiezer, Alexander (1993). „Russia Enters a New Development“, *Social Sciences*, nr. 4, pp. 66-81.
- Alexejev, Sergej (1995). „Pravo vlasti i pravo grashdanskogo obsjestva“, *Nezavisimaja gazeta*, 23. marts.
- Batalov, Eduard (1994). „V kakom gosudarstve shitj budjem?“, *Rossijskaja federatsija*, nr. 20, pp. 6-10.
- Bibler, Vladimir (1992). „Demokratizm“, *Sotsis*, nr. 8 (20), pp. 97-103.
- Burtin, Jurij (1992). „Narod bezmolstvujet“, *Sotsis*, nr. 11-12 (23), pp. 75-80.
- Burtin, Jurij og Vodolazov, Grigorij (1994). „V Rossii postrojena nomenklaturaja demokratiija“, *Izvestija*, 1. juni.

omkring udvikling af blandingsmodeller, hvilket blandt andet ses i det forskningskoncept „En demokratimodel for Rusland: en økonomisk og socio-politisk reformstrategi“, som en gruppe russiske politologer fra Ruslands Managements Akademi har udarbejdet (Modelj demokratii dlja Rossii, 1993). Selve muligheden for et rationelt modelvalg har blandt andet været diskuteret af orientologen Kiva og chefredaktøren for det russiske tidsskrift *Social science*, Sogrin med afsæt i spørgsmålet om, hvorvidt den kinesiske udviklingsmodel er relevant for det postsovjetiske Rusland (Kiva, 1994; Sogrin, 1994).

Socialistisk orienterede forskere som Buzgalin og Belotserkovskij peger på mulighederne af at kombinere STK-modellens selvforvaltning og gruppeejerskab med „demokratisk makroøkonomisk statsregulering“. Andre forslag om blandede demokratimodeller svarer til Shapiros moderate pragmatiske tilgang til demokrati. Han finder, at det demokratiske ideal skal indgå i det virkelige livs kontekst og bygge på konkret historisk erfaring, så „deltagerne selv baner vej for demokratisering“ (Shapiro, 1992: 76).

Med afsæt i en historisk baseret tilgang peger flere russiske forskere på behovet for en kultursyntese i form af et integrativt, eurasisk koncept som en forudsætning for stabilt demokrati i Rusland. Det må tage udgangspunkt dels i Ruslands placering mellem europæisk og asiatisk kulturrum, dels i særtræk fra et russisk multikonfessionelt og multietnisk samfund med et kulturgrundlag, der både har berøringsflader med og adskiller sig fra vestlige standarder. Behovet for en syntese er et naturligt og logisk udtryk for Ruslands heterogene kulturidentitet (Pastuhov, 1992; Kosolapov, 1994). Spændingen mellem frihed og lighed afgør, hvilke mellemtoner en sådan syntese vil kunne indeholde og i hvilket forhold. Det vil igen påvirke Ruslands transition. En fortsat debat med inddragelse af de nævnte aspekter af russisk demokratiforståelse med henblik på en slags sammensmeltning af forskellige kulturtyper kan blive et konstruktivt bidrag både til et koncept for Ruslands udvikling og „for civilisationens fælles fremtid“ (Krasin, 1992: 102; Gadsjiev, 1994: 202-203).

Noter

1. *Sovjetskaja Rossija*, 31. maj 1990; *Izvestija*, 16. januar 1991.
2. *Sovjetskaja Belorussija*, 11. december 1991. Jeltsin, Boris (1994). *Præsidentens Rusland. En selvbiografi. 1990-1993*: Børsen bøger, pp. 127-131.
3. *Jf. Politiken*, 30. november 1993; *Obsjaja gazeta*, 3.-9. december 1993.
4. Endnu i august 1995 er de endelige resultater ikke offentliggjort, hvilket har styrket tvivlen om resultatets legitimitet.

Litteratur

- Akhiezer, Alexander (1993). „Russia Enters a New Development“, *Social Sciences*, nr. 4, pp. 66-81.
- Alexejev, Sergej (1995). „Pravo vlasti i pravo grashdanskogo obsjestva“, *Nezavisimaja gazeta*, 23. marts.
- Batalov, Eduard (1994). „V kakom gosudarstve shitj budjem?“, *Rossijskaja federatsija*, nr. 20, pp. 6-10.
- Bibler, Vladimir (1992). „Demokratizm“, *Sotsis*, nr. 8 (20), pp. 97-103.
- Burtin, Jurij (1992). „Narod bezmolstvujet“, *Sotsis*, nr. 11-12 (23), pp. 75-80.
- Burtin, Jurij og Vodolazov, Grigorij (1994). „V Rossii postrojena nomenklaturная demokratiya“, *Izvestija*, 1. juni.

- Buzgalin, Alexandr og Kolganov, Andrej (1992). *Tragedija sotsializma*. Moskva: Ekonomitjeskaja demokratija.
- Carlsen, Aksel Vladimir (1995). „Moderniseringens sociale dimension“, *Vindue mod øst*, nr. 30, pp. 24-27.
- Dahin, Vladimir (1994). „Raspad sotsialnoj tkani“, *Svobodnaja mysl*, nr. 2-3, pp. 103-112.
- Dahrendorf, Ralf (1990). „Doroga k svobode: demokratizacija v Vostotjnoj Jevrope“, *Voprosy filosofii*, nr. 9, pp. 69-75.
- „Demokratiju ukrali?“ (1994), *Ogonjok*, nr. 46-47, pp. 8-11.
- Gadsjiev, Kamaludin (1994). *Polititjeskaja nauka*. Moskva: Sorosmezhdunarodnije otnoshenija.
- Gordon, Leonid (1994). „Retrospektivy“, pp. 300-309 i *Kuda idjot Rossija?*, Moskva: Interprax.
- Holodkovskij, Kiril (1994). „Liberaly i demokraty“, *Segodnja*, 13. april.
- Kapustin, Boris (1992). „Demokratija i spravedlivost“, *Polis*, nr. 1-2, pp. 86-95.
- Kiva, Alexej (1994). „Imperija polititjeskih tjuvstv“, *Litteraturnaja gazeta*, 25. april.
- Kosolapov, Nikolaj (1994). „Integrativnaja ideologija dlja Rossii“, *Voprosy filosofii*, nr. 1, pp. 3-24.
- Krasin, Jurij (1992). „Dolgij putj k demokratii“, *Polis*, nr. 5-6, pp. 97-105.
- Kulikov, Leonid (1994). „Ot ochlosa k demosu“, pp. 92-98, i *Perspektivy sotsialnoj demokratii v Rossii*. Moskva: INIONRAN.
- Masarskij, Mark (1995). „My izbeshali revoljutsii“, *Posev*, nr. 2, pp. 3-12.
- „Modelj demokratii dlja Rossii“ (1993). *Polis*, nr. 5, pp. 157-165.
- Novgorodtsev, Pavel ([1924], 1991). *Ob obsjestvennom ideale*, Moskva: Mysl.
- „Nushna sheleznaia ruka?“ (1989). *Litteraturnaja gazeta*, 16. august.
- Nørgård, Ole (1991). „De post-stalinistiske samfund og demokratiet“, *Politica*, 23. årg., nr. 3, pp. 241-258.
- Panarin, Alexandr (1993). „Meshdu atlantizmom i jevrazijskimi“, *Svobodnaja mysl*, nr. 11, pp. 3-15.
- Pastuhov, Vladimir (1992). „Budusjeje Rossii vyrastajet iz proshlogo“, *Polis*, nr. 5-6.
- Pugatjov, V.P. (1993). *Osnovy polititjeskoj nauki*, Bd. 2, Moskva: MGU.
- Rossija pered vyborom* (1994), Moskva: ISPI RAN.
- Rossija segodnja* (1991), Moskva: Mesjdunarodnyje otnoshenija.
- „Rossijskaja modernizatsija“ (1993), *Voprosy filosofii*, nr. 7, pp. 3-39.
- Rudyk, Emil (1994). „Nedostajusjaja polovina demokratii“, *Rossijskaja federatsija*, nr. 21, p. 43-44.
- Sakharov, Andrej (1991). „Demokratija i volja v nashem otetjestve“, *Svobodnaja mysl*, nr. 17, pp. 42-53.
- Shapiro, Ian (1992). „Tri sposoba bytj demokratom“, *Polis*, nr. 1-2, pp. 75-85.
- Sogrin, Vladimir (1994). *Polititjeskaja istorija sovremennoj Rossii, 1985-1994*, Moskva: Progress-Akademija.
- Svensson, Palle (1977). „Demokrati og politisk deltagelse“, pp. 273-304 i *Festskrift til Erik Rasmussen*, Århus: Politica.
- Sørensen, Georg (1993). *Democracy and democratization. Processes and Prospects in a Changing World*, Boulder, Cal: Westview Press.
- Tjernikov, Jevgenij (1993). „Sozrelo li obsjestvo“, *Trud*, 2. juni.
- Vitjuk, Viktor (1994). „Avtoritarizm i grashdanskeje obsjestvo“, pp. 85-94 i *Kuda idjot Rossija?*, Moskva: Interprax.
- Vojejkov, Mihail (1994). „Trudovye otnoshenija v sovremennoj Rossii“, *Svobodnaja mysl*, nr. 10, pp. 54-65.